

І. М. САМОЙЛОВСЬКИЙ

ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ ПОЛІВ ПОХОВАНЬ У КИЄВІ

Територія сучасного Києва та його околиць з давніх-давен приваблювала людину, яка оселилась тут ще за часів палеоліту. На цій території відомі пам'ятки матеріальної культури різних епох, в тому числі й пам'ятки культури полів поховань. Найбільша кількість пам'яток цієї культури виявлена в центральній (старій) частині міста.

У 1907—1908 рр. під час розкопок по Володимирській вулиці № 2 (у кол. садибі Петровського) В. В. Хвойко знайшов невеликий кухлик з вушком і лощеною поверхнею, за його словами, схожий з похоронним посудом могильників в Зарубинцях, Межириччі і Ржищеві¹. Ця посудина (рис. 1, 3) зберігалась у фондах Київського історичного музею (інв. № 29291). Кухлик, зроблений від руки, має не цілком симетричну форму, рівні, трохи відігнуті назовні вінця, коротку шийку, опуклий бочок, плоске, нерівне дно. Від вінця до зламу бочка йде маленьке вушко. Глиняне тісто має домішку піску, колір поверхні сіруватокоричневий, випал посудини нерівномірний. Висота кухлика 7,6 см, діаметр вінця 6,8 см.

До полів поховань корчоватсько-зарубинецького часу належить і виявлене в цій же садибі поховання із спалюванням, з п'ятьма глиняними посудинами, з яких велика містила залишки спаленого праху покійника².

На місці розкопок В. В. Хвойко виявив також арбалетоподібну з підгнутою ніжкою невеликого розміру бронзову фібулу з фасетованим тулубом (рис. 1, 2), яка датується II ст. н. е. Голка фібули обламана, довжина предмета 3,4 см (Київськ. іст. музей, інв. № 981).

У 1913—1914 рр. при розкопках В. В. Мілеєва біля Десятинної церкви було виявлено уламок вінця з вушком чорнолощеного корчоватського типу посудини (Київськ. іст. музей, інв. № 33656), яку дослідник визначив, як пізню слов'янську.

У 1937 р. експедиція Інституту археології АН УРСР у кол. садибі Петровського (нині — подвір'я Київського історичного музею) виявила чотири поховання, залишки землянки, дві хлібні ями та інші знахідки. Троє поховань відносилось до слов'янських часів, а четверте належало до полів поховань перших століть нашої ери. Поховання були розташовані в напрямку на північний захід від місця Десятинної церкви, недалеко від того пункту, де у 1908 р. В. В. Хвойком було виявлено загадкове каміне спорудження, яке він вважав за язичеське капище X ст. (рис. 2). Четверте поховання знаходилось в межах древнього слов'янського могильника, за 15 м на південний захід від центра капища. Воно являло собою трупопокладення і було виявлено *in situ* на лесовому матеріку на глибині 2,17 м від рівня сучасної поверхні, трохи глибше трьох слов'янських поховань. Слідів труни не виявлено. Кістяк орієн-

¹ В. В. Хвойко, Древние обитатели среднего Приднепровья, К. 1913, стор. 65.

² Там же.

тований головою на північний захід, череп відсутній. Руки похованого витягнуті вздовж тулуба. Кістки торса збереглися погано, кістки ніг добре. За антропологічним визначенням, кістяк належав дорослій жінці.

Похоронний інвентар складався з таких речей: з лівого боку верхньої частини кістяка лежав кістяний гребінець (рис. 3, 1), схожий на гребінець з Ромашківського могильника. Зверху, в середній частині гребінця є високе закруглення з дірочкою, в яку було продіто дротяне бронзове кільце. Гребінець зберігся не цілком. Ширина його 3,5 см, довжина 3,75 см, товщина 0,55 см. Біля лівого плеча під кістяком знаходилася бронзова фібула (рис. 3, 3) з високою вигнутою дужкою. На одному кінці її пророблено дірочку для осі. Ніжка фібули має форму двогранної довгастої гостроконечної шпильки, по краю прикрашеної орнаментом. Замок фібули короткий, зроблений із загнутої пластинки. Він міститься у верхній частині ніжки. Довжина фібули 5,5 см.

Біля правої руки знаходився зроблений на гончарському крузі глечик (рис. 1, 1), який можна датувати III—IV ст.ст. н. е. Поверхня посудини лощена, сірого

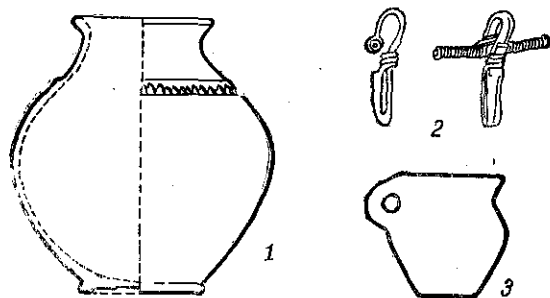

Рис. 1. 1 — глиняний глечик з поховання, розкопаного в 1937 р. у садибі Київського історичного музею; 2 — арбалетоподібна фібула; 3 — глиняний кухлик.

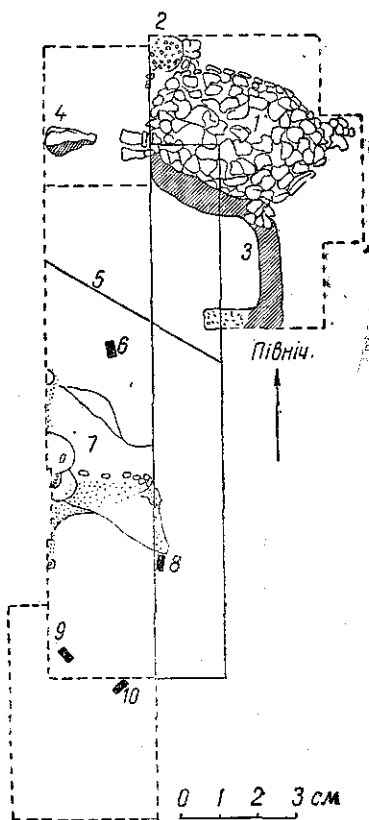

Рис. 2. План розкопу 1937 р. у садибі Київського історичного музею; 10 — поховання перших століть нашої ери.

кольору, як і злам, випал добрий, хоч не зовсім рівномірний. Вінця відігнуті назовні, шийка невисока, зливається з плічками. По плічках проходять два паралельні рельєфні виступи, поглиблений пояс між якими прикрашено мало помітною пролощеною ламаюю лінією. Бочок олухий. Денце ввігнуте, на низенькій ніжці, з ободком по краю. Висота глечика 16,3 см, діаметр вінець 8,1 см.

Біля поховання знайдено ще невеличку бронзову литу бляшку овальної форми, розмірами $2 \times 2,25$ см, з рельєфним зображенням голови людини¹ (рис. 3, 2) та невеликий безформний кусок іржавого заліза, що лежав на хребтовому стовпі біля таза².

¹ М. К. Каргер, який описує дане поховання, зображення на бляшці вважає за голову Горгона. Див. М. К. Каргер, К вопросу о древней истории Киева, СА, X, 1948, стор. 251.

² Ці речі не збереглися.

Описані речі характерні для епохи полів поховань, відкритих у свій час В. В. Хвойком у с. Черняхів та в с. Ромашки на Київщині.

У західному куті цієї ж садиби Київською археологічною експедицією (М. К. Каргер) у 1939 р. було виявлено житло¹, яке спочатку помилково датували VIII—IX ст. ст. На долівці житла знайдено велику кількість фрагментів грубої ліпної кераміки корчоватського типу².

У 1932 р. при розкопках на Киселівці (Фролівська гора) у нижніх шарах північно-східної частини гори, на глибині близько 4,5 м серед найстаршої ліпної слов'янської кераміки виявлено уламки посуду часів так званих „римських впливів“. Посуд цей був лощений, сірого та чорного кольору, зроблений на гончарському крузі³.

У 1940 р. на Киселівці, на глибині близько 4 м від сучасної поверхні виявлено у нижньому прошарку уламки чорного та темнокоричневого лощеного і нелощеного ліпного посуду типу кераміки Корчоватського могильника. У верхньому прошарку знайдено фрагменти ясносірого лощеного посуду типу кераміки полів поховань перших століть нашої ери і частину римської амфори. Вище, у шарі древнього чорнозему, відкрито залишки житла VII ст., що знаходилися разом з ранньослов'янською грубою ліпною керамікою⁴.

Експедиція Інституту археології у 1948 р. на Киселівці теж виявила кілька фрагментів посуду корчоватського та черняхівського типу.

На Сінній площі (невідомо ким і коли) було знайдено кілька уламків сірого посуду епохи полів поховань, виготовленого на гончарському крузі (Київськ. іст. музей, інв. № 1155).

У 1938 р. при розкопках у кол. садибі Святославського (вул. Фрунзе № 81) у верхніх шарах, крім знахідок скіфського і слов'янського часу, виявлено фрагмент бронзової шпильки та кілька черепків часів Гальштату, які схожі на черепки ранніх полів поховань.

За Пріоркою, в урочищі Кристерова Гірка, В. В. Хвойком знайдено фрагменти глиняного посуду ранніх полів поховань.

Розвідкою Інституту археології у 1945 та 1947 рр. на дюнних пісках правого берега середньої течії р. Почайна зібрано уламки посуду корчоватського типу.

У 1947 р. при розкопках у Спаській церкві на Берестові (розкопки провадилися для розшуку гробниці Юрія Долгорукого) теж було виявлено кілька чорних лощених уламків посуду, схожих на уламки посуду корчоватського типу⁵.

Епоха культури полів поховань представлена в Києві імпортною керамікою. Так, у 1929 р. на Лук'янівці, на вул. 9 Січня (кол. Баггау-тівській) випадково знайдено у землі багато орнаментований римський

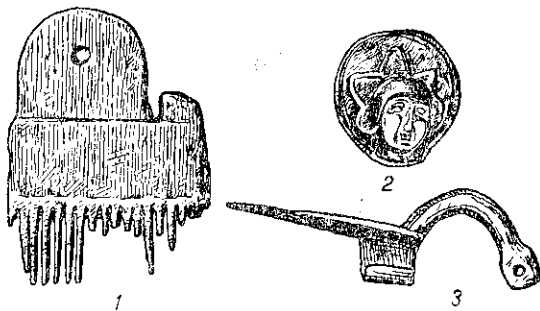

Рис. 3. Речі з поховання перших століть нашої ери: 1 — кістяний гребінець; 2 — бронзова бляшка; 3 — бронзова фібула.

¹ М. К. Каргер, К вопросу о Киеве VIII—IX вв., КСИИМК, вып. VI, стор. 65.

² Кераміка ця знаходиться в Київському історичному музеї.

³ Наукові записки Інституту історії матеріальної культури ВУАН, К. 1934, кн. I, стор. 64, 66.

⁴ Розкопки в Києві на горі Киселівці в 1940 р. (З матеріалів наукового архіву Інституту археології АН УРСР), Археологія, т. I, К. 1947, стор. 148.

⁵ Під час розкопок цієї церкви, здійснених у 1910 р. П. П. Покришкіним, під фундаментом знайдено також „черепки епохи Гальштата“ (див. ОАК за 1910, СПб, стор. 184). Очевидно, це були такі ж уламки, які знайдено в 1947 р.

світільник рідкісної форми з вушком і 15 ріжками по обводу (рис. 4). Лощена поверхня світільника має яснокоричневий колір. Отвори ріжків облямовані рельєфними ободками у вигляді арок, які спираються на рельєфні колони з канелюрами. Між колонами розміщені голови силенів. Колони радіально йдуть до центра і спираються в круглий випуклий ободок, який оточує ввігнутий щиток з отвором у центрі. На щитку рельєфно зображені постаті двох римських легіонерів з щитами і короткими мечами. Нижня частина світільника зроблена у вигляді опуклих радіальних канелюр, які йдуть до денця. Ніжка світільника кільцева. Висота світільника 3,6 см, діаметр 15 см.

Світільник (зберігався в Київськ. іст. музеї, інв. № 23534) датується початком нашої ери.

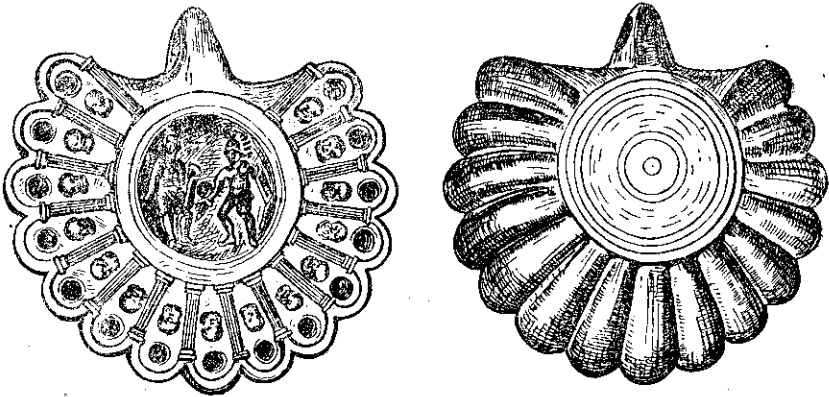

Рис. 4. Багаторожковий глиняний світільник (1/3 н. в.).

При розкопках у 1862 р. слов'янського могильника на Бативій горі над р. Либедь знайдено велику глиняну урну грубої обробки з широким горлом, відігнутими вінцями і рядом дірочок на них, наповнену людськими перепаленими кістками. Звідти ж походить фрагмент малої бронзової фібули арбалетного типу¹.

Між іншим, А. А. Спицин у своїй статті „Розселення древньоруських племен за археологічними даними“² відзначив знаходження однієї урни із спаленими кістками у Києві, біля Іорданської церкви, та у Микільській Слобідці (напроти Києва). Визначити, до якого часу повинні бути віднесені ці знахідки, дуже важко, оскільки Спицин зараховував до „полів похоронних урн“ поховання різних часів, базуючись на самій тільки формальній ознаці обряду. М. Ф. Біляшевський, який обстежив місцевість у Микільській Слобідці, визначив там лише донню неолітичну стоянку і не знайшов нічого, що підтверджувало б наявність могильника корчоватського типу.

До епохи культури полів поховань початку I тисячоліття н. е. на території Києва належать одиничні знахідки римських монет II—IV ст. ст. н. е. і монетних скарбів. Надзвичайно цінною знахідкою був Оболонський скарб, знайдений в 1876 р.³

Другий скарб знайдено у 1846 р. на Печерську⁴.

¹ Каталог виставки XI АС в Києве, К. 1899, стор. 89—90.

² ЖМНП, VIII, стор. 307—308.

³ Описаніе Киевского клада, содержащего римские монеты III и IV ст., М. 1878, стор. 1—6; Н. Беляшевский, Монетные клады Киевской губ., К. 1889, стор. 26—34; В. Е. Данилевич, Монетные клады, принадлежащие монц-кабинету университета св. Владимира.

⁴ Н. Беляшевский, Монетные клады Киевской губ., стор. 10.

У 1841 р. під час земляних робіт на Олександрівській горі проти так званого Царського саду (суч. Першотравневий) знайдено дві срібні римські монети II ст.¹

На території Київського дитинця, поблизу садиби Петровського (незабаром після розкопок В. В. Хвойка 1908 р.) знайдено, за свідченням В. Г. Ляскоронського, доброї збереженості срібну римську монету — динарій імператора Адріана (II ст. н. е.)².

У 1927 р. біля Видубецького монастиря знайдено доброї збереженості мідну монету імператора Константина³.

У 1928 р. на Лук'янівці знайдено скарб з 20 римських монет III ст. н. е.

У 1936 р. на Володимирській гірці біля південної стіни кол. Михайлівського монастиря при земляних роботах знайдено динарій Олександра Севера. Монета зберігається у нумізматичному відділі Київського історичного музею.

Крім того, з 1922 по 1947 р. зареєстровано дев'ять випадків знаходження окремих римських монет II—IV ст. ст. н. е. в різних районах Києва.

Разом з тим не можна не відзначити знахідку мідної кушанської монети II ст. н. е. (царя Канішки), знайденої в 1951 р. на Лук'янівці (по Овруцькій вулиці, № 32).

Київ — не одиначне місце знахідок пам'яток полів поховань. Поблизу його також трапляються речі цієї епохи. Так, наприклад, на південь від Києва, біля с. Корчовате є великий могильник, який датується II—I ст. ст. до н. е.

Розглянуті пам'ятки свідчать про те, що на території Києва існували поселення і могильники культури полів поховань.

И. М. САМОЙЛОВСКИЙ

ПАМ'ЯТНИКИ КУЛЬТУРИ ПОЛЕЙ ПОГРЕБЕНИЙ В КИЄВЕ

Резюме

Памятники культуры полей погребений в Киеве сосредоточиваются в древнейшей части города. Здесь обнаружены отдельные находки, трупосожжение и жилище корчеватского времени, а также находки и погребение черняховского времени.

Предметы корчеватского и черняховского времени встречены и в других местах Киева; на Лукьяновке, например, был найден редкостный терракотовый римский светильник, датируемый началом нашей эры. В Киеве также обнаружены отдельные римские монеты и целые их клады.

Таким образом, около нашей эры и в первые века нашей эры на территории Киева были могильники и поселения с культурой полей погребений.

---

¹ Н. Беляшевский, Монетные жлады Киевской губ., стор. 9.

² В. Ляскоронський, Римські монети, які знайдено на території Києва. Український музей, I збірник, К. 1927, стор. 31.

³ Там же, стор. 39.